

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับ สู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา¹

A Study of Arabic Percussion Instruments to Dikir Hulu Performance: Rebana

กิติมา ทวนน้อย¹

Kitima Thuanno

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาต้นกำเนิดเครื่องดนตรีรำมะนากับความเชื่อมโยงสู่การแสดงลิเกฮูลู 2) ศึกษาบทบาทหน้าที่ของเครื่องดนตรีรำมะนาและวิเคราะห์จังหวะของเครื่องดนตรีรำมะนาที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกฮูลู และ 3) ศึกษาการคงอยู่และความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของเครื่องดนตรีรำมะนาในการประกอบการแสดงลิเกฮูลู เป็นวิจัยการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และการวิจัยทางมานุษยดุริยางควิทยา เก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนามด้วยแบบสำรวจ แบบสังเกต และการสัมภาษณ์เชิงลึก คัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลแบบเจาะจง จากคณะลิเกฮูลูในจังหวัดปัตตานีที่มีเครือข่ายสัมพันธ์กับหน่วยงานราชการอย่างต่อเนื่อง จำนวน 3 คน มีความหลากหลายของช่วงวัยและเป็นคณะลิเกฮูลูที่รู้จักอย่างแพร่หลายในจังหวัดปัตตานี วิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาและนำเสนอผลการวิจัยเชิงบรรยาย

¹บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย “การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับสู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา” ซึ่งได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี (ปี พ.ศ. 2563)

²อาจารย์ประจำสาขาวิชาวัฒนธรรมทางสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี ติดต่อได้ที่: Kitima.thu@sru.ac.th.com

²Lecturer, Program in Social Innovation for Sustainable Development, Faculty of Humanities and Social Sciences, Suratthani Rajabhat University, e-mail: Kitima.thu@sru.ac.th.com

ผลการวิจัยพบว่า 1) ต้นกำเนิดเครื่องรำมะนามีความเชื่อมโยงสู่การแสดงลิเกฮูลูว่ามีต้นกำเนิดมาจากดินแดนตะวันออกกลาง กลองชนิดนี้เรียกว่า เฟรมดรัม (Frame drum) พบทุกภูมิภาคของโลก แพร่กระจายมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านเส้นทางการค้าทางทะเลของเหล่าพ่อค้าชาวอาหรับและชาวเปอร์เซีย ช่วงเวลาคาบเกี่ยวในสมัยอาณาจักรทวารวดีและอาณาจักรศรีวิชัย และแพร่มายังเกาะสุมาตรา เกาะชวา และแหลมมลายูจากหลักฐานรำมะนาพบในวัฒนธรรมมุสลิมหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และจังหวัดในภาคใต้ตอนล่างของประเทศไทยมาจนถึงปัจจุบัน 2) บทบาทหน้าที่ของเครื่องดนตรีรำมะนาและวิเคราะห้จังหวะของเครื่องดนตรีรำมะนาที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกฮูลูพบว่า มีบทบาทหน้าที่สำคัญ 3 ประการ คือ 1) บทบาทหน้าที่ทางดนตรี 2) บทบาทหน้าที่ในสังคม และ 3) บทบาทหน้าที่ในเชิงสัญลักษณ์ และการวิเคราะห้จังหวะของเครื่องดนตรีรำมะนาที่ใช้ประกอบลิเกฮูลูพบว่า มีรูปแบบอัตราจังหวะ 4/4 ความเร็วจังหวะประมาณ 40-100 ครั้งต่อนาที จังหวะรำมะนาประกอบการแสดงลิเกฮูลู มี 4 จังหวะ คือ 1) จังหวะสโลว์ 2) จังหวะแมมโบ้ 3) จังหวะรองเง็ง และ 4) จังหวะนาฏศิลป์อินเดีย 3) การคงอยู่ของเครื่องดนตรีรำมะนาพบว่า มี 2 ประการสำคัญ คือ 1) เครื่องดนตรีรำมะนาประกอบการละเล่นและการแสดงพื้นบ้าน และ 2) เครื่องดนตรีรำมะนาประกอบการแสดงลิเกฮูลูและความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของเครื่องดนตรีรำมะนามีปัจจัยสำคัญอยู่ 3 ประการ คือ 1) ยุคสมัย 2) สภาพสังคม และ 3) สภาพแวดล้อม ซึ่งรำมะนาอาจเป็นสัญญาณของการหล่อหลอมสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้ความเป็น พหุวัฒนธรรมของกลุ่มวัฒนธรรมมุสลิมภาคใต้สืบไป

คำสำคัญ: การแสดงลิเกฮูลู เครื่องดนตรีประกอบจังหวะ รำมะนา อาหรับ

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับ สู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา

Abstract

The objectives of this research article are to study: 1) the origin of ‘Rebana’ and its connection to Dikir Hulu performance, 2) the roles and analysis of the rhythm of Rebana in Dikir Hulu performance, and the persistence and improvement of Rebana instruments in Dikir Hulu. Historical methods and ethnomusicological research are used with related historical documents, along with fieldwork data collection using questionnaires, observation, and in-depth interviews in 3 groups of specified Dikir Hulu band who have been connected to the government offices regularly, are various in age and are well known in Pattani Province. The results are presented using a descriptive analysis.

The result shows 1) the rebanas which connected to Dikir Hulu may have their origin in the Middle-East. They were called ‘Frame Drums’ and had been spread out to all over the world. The drums were spread out to South-East Asia through maritime trading by Arab and Persian traders between the era of Dhavaravadi and Srivijaya Kingdom. They were also spread out to Sumatra, Java, and the Malay Peninsula. The drums were found in Muslim culture in many countries in South- East Asia and in southern provinces of Thailand. 2) Role and Rhythm analysis of rebanas in Dikir Hulu performance, there were 3 important roles; 1) a role of music, 2) a role in society, and 3) a role as a symbol. For rhythm analysis of rebanas in Dikir Hulu performance, there was a melodic rhythm of 4/4 at the speed of 40-100 times a minute. There were 4 rhythms of renana in a performance of Dikir Hulu; 1) Slow, 2) Mambo, 3) Ronggeng, and 4) Indian dance. 3) The study of persistence of rebanas in Dikir Hulu, there were 2 important points; 1) rebanas were musical instruments in local plays and performances, and 2) they were instruments in Dikir Hulu performances. There were 3 important factors for the improvement of rebanas; 1) time, 2) social condition, and 3) environment. Rebanas could

be a symbol of a unity creation under the multiculturalism of Muslim culture in the south.

Keywords: Dikir Hulu Performance, Percussion Instrument, Rebana, Arab

บทนำ

ภาคใต้ของประเทศไทยในอดีตเป็นชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ริมฝั่งทะเลหลายแห่ง มีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นเมืองท่า เป็นที่จอดพักเรือสินค้าชุมชนและขนถ่ายสินค้าระหว่างคาบสมุทรฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออก ทำให้เกิดเส้นทางติดต่อค้าขายข้ามคาบสมุทร เกิดการขยายแหล่งที่ตั้งชุมชนที่อาศัยอยู่ร่วมกันสืบจากชายฝั่งทะเลเข้าไปในแผ่นดินใหญ่ขยายเพิ่มมากขึ้นเป็นเหตุให้เกิดการติดต่อสัมพันธ์ของชนต่างชาติและการเข้ามาของวัฒนธรรมต่างชาติตั้งแต่สมัยตอนต้นของประวัติศาสตร์ ราวพุทธศตวรรษที่ 8 เป็นต้นมา ชุมชนภาคใต้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบ้านเมืองโพ้นทะเลทั้งทางตะวันตกและตะวันออก เพราะเป็นช่วงที่โรมันและรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงหันมาใช้เส้นทางทะเลค้าขายกับอินเดีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และตะวันออกไกล เส้นทางการค้าทางทะเลผ่านจากมหาสมุทรอินเดียทางตะวันตกไปยังทะเลจีนทางตะวันออก อาจผ่านทางช่องแคบมะละกาหรือผ่านคาบสมุทรอันเป็นบริเวณภาคใต้ของประเทศไทย (สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์, 2525: 123)

ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์และการติดต่อค้าขายเดินทางไปมาหาสู่ระหว่างกัน ทำให้ชนในกลุ่มของภาคใต้ของไทย มีหลายเผ่าพันธุ์และมีหลายกลุ่ม มีความเป็นพหุวัฒนธรรม ซึ่งส่งผลให้ศิลปวัฒนธรรมมีความหลากหลาย เป็นศูนย์กลางการค้าขายของเอเชียอาคเนย์มาตั้งแต่สมัยโบราณ เป็นแหล่งติดต่อค้าขายระหว่างชนชาติต่าง ๆ เช่น อินเดีย จีน ชาว-มลายู เป็นต้น ชนชาติเหล่านี้ได้นำเอาวัฒนธรรม เครื่องดนตรีและการละเล่นมาเผยแพร่ในพื้นที่กลุ่มชนในภาคใต้กลุ่มชนในภาคใต้ก็นำมาปรับใช้โดยการประสมประสานกับเครื่องดนตรีพื้นบ้านของตนแบบดั้งเดิมจนทำให้มีลักษณะเฉพาะที่สอดคล้องกับนิสัยของชาวภาคใต้และสภาพท้องถิ่นภาคใต้ (จิตา โมสิกรัตน์, 2532: 283–286) ดนตรีพื้นบ้านภาคใต้ มีการพัฒนาการอยู่ในรูปการรับดนตรีจากกลุ่มชนอื่น หรือดินแดนใกล้เคียงหลายเชื้อชาติ จนเกิดการผสมผสานเป็นเอกลักษณ์เฉพาะเข้ามาปรับใช้เป็นส่วนใหญ่ แต่ก็สามารถสร้างเอกลักษณ์ทางดนตรีของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นเครื่องดนตรีของ

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับสู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา

วงดนตรีแต่ละประเภท หรือทำนองของบทเพลงที่ใช้บรรเลง ส่วนใหญ่จะรับเอามาจากชาวและมลายู (กิตติชัย รัตนพันธ์, 2564: 5) เครื่องดนตรีพื้นบ้านภาคใต้บางชนิดได้รับความนิยมแพร่หลายกระจายทั่วไปในภาคใต้ เช่น ทับ กลอง โหม่ง ฉิ่ง เป็นต้น แต่บางชนิดแพร่กระจายอยู่ในวงแคบ เฉพาะเขตพื้นที่หรือเฉพาะกลุ่มวัฒนธรรม เช่น กรือโต๊ะ บานอ รำมะนา กลองแขก (ทน) นิยมใช้กันในกลุ่มชาวไทยมุสลิมภาคใต้ตอนล่าง ส่วนโพน ปัดฆ้อง แตรระ (แกระ) ปี่ ซออุ้ ซอดวง นิยมใช้กันในกลุ่มชาวไทยพุทธทั่วไป เครื่องดนตรีเหล่านี้ อาจรับมาจากภาคกลางและของชาติอื่น โดยนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่นภาคใต้ในที่สุดเกิดการสืบทอดต่อ ๆ กัน จนกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของภาคใต้ (อุดม หงูทอง, 2531: 15-25) หนึ่งในจำนวนเครื่องดนตรีที่ถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของภาคใต้ที่ได้รับอิทธิพลมาจากการรับวัฒนธรรมต่างชาติ ซึ่งยังคงปรากฏร่องรอยมาจนถึงปัจจุบัน คือ “รำมะนา”

“รำมะนา” คือกลองชนิดหนึ่ง ที่ใช้ตีประกอบจังหวะ รูปร่างลักษณะซึงหนึ่งหน้าเดียว หน้ากลองที่ซึงหนึ่งผายออก ตัวกลองสั้น รูปร่างคล้ายขามทะเลมั่ง มีชื่อเรียกต่างกันไปตามที่พบ สันนิษฐานว่ารำมะนามีที่มาจากชนชาติเปอร์เซีย รำมะนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รับแบบอย่างจากกลองของยุคก่อนอิสลาม รู้จักกันในชื่อว่า ไคร่า (Da'ira) ใช้เล่นประกอบการขับร้องหรือระบำในงานแต่งงาน งานศพ และโอกาสต่าง ๆ เป็นเครื่องดนตรีที่รู้จักกันในวัฒนธรรมอิสลาม มีชื่อเรียกที่ต่างกัน ซึ่งรำมะนานั้นอาจถูกนำเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านเส้นทางการค้าทางทะเลระหว่างหมู่เกาะ คาบสมุทอาระเบีย และเยเมน (เจนจิรา เบญจพงศ์, 2555: 533-534) รำมะนาเป็นกลองประเภทที่นำมาใช้บรรเลงประกอบการละเล่นหรือการแสดงพื้นบ้านภาคใต้ของชาวไทยมุสลิมในเขตจังหวัดชายแดนภาคใต้ และภาคใต้ฝั่งตะวันออกของไทย เช่น ยะลา ปัตตานี นราธิวาส สตูล กระบี่ ตรัง และภูเก็ต รำมะนาเป็นเครื่องดนตรีที่ใช้ตีประกอบการละเล่นหรือการแสดงพื้นบ้านภาคใต้แต่ละชนิด ได้แก่ ลิเกป่า ร้องเง็ง ชัมเป็ง ลิเกฮูลู สวดมัลลีย ดาระ สิละ เป็นต้น (ลำไย ไชยสาส์, 2542: 55-59) โดยลิเกฮูลู เป็นการแสดงพื้นบ้านที่ได้รับความนิยมในแถบจังหวัดภาคใต้ตอนล่าง ซึ่งมีการนำเครื่องดนตรีรำมะนามาประกอบการแสดง

“ลิเกฮูลู” เป็นการแสดงพื้นบ้านภาคใต้ตอนล่าง คนทั่วไปในเทศกาลต่าง ๆ ของชุมชนพื้นมอญมุสลิมนิยมเรียกว่า “ลิเกฮูลู” หรือเรียกว่า “ลำตัดมลายู” ก็ได้ เพราะเป็นต้นกำเนิดของ “ลำตัดไทย” เป็นการแสดงประเภทศิลปะการร้องประกอบดนตรีของคนพื้นเมือง

ในแถบชายแดนภาคใต้ คือ ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ตลอดจนในเขตประเทศมาเลเซีย ทางตอนเหนือ เช่น กลันตัน ไทรบุรี ปาหัง ตรังกานุ นิยมกันแพร่หลาย กล่าวโดยทั่วไป การแสดงลิเกฮูลูคล้ายกับ “ลำตัด” ทางภาคกลางของไทย มีเครื่องดนตรีประกอบ คือ กลองรำมะนา 2-4 ใบ และฆ้อง 1 ใบ เป็นหลักในการทำการแสดง นอกนั้นอาจมี กลองรำมะนาเล็ก และมีลูกแซ็ก 1-2 คู่ เขย่าประกอบจังหวะ บางคนอาจเพิ่มขลุ่ยและ เครื่องดนตรีสมัยใหม่อย่างอื่นเข้าไป เพื่อให้มีบรรยากาศแปลกใหม่และต่างจากฝ่ายตรงข้าม เดิมลูกคูมี 7-10 คน ใช้วิธีปรบมือ (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2548: 249-250) โดยจังหวัดปัตตานี ถือเป็นแหล่งใหญ่ที่มีคณะลิเกฮูลูเกิดขึ้นหลายคณะก่อนจะแพร่กระจายไปยังจังหวัดใกล้เคียง เช่น บางส่วนของจังหวัดสงขลา จังหวัดยะลา และจังหวัดนราธิวาส (เปรมสิริ ศักดิ์สูง และ คณะ, 2550: 1) ส่วนใหญ่พบในกลุ่มชาวไทยมุสลิมในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้

การศึกษาด้านกำเนิดของเครื่องดนตรี “รำมะนา” นั้นมีความเชื่อมโยงทาง วัฒนธรรมสู่การแสดง “ลิเกฮูลู” อย่างไร เป็นประเด็นที่น่าสนใจเพราะเครื่องดนตรี รำมะนาและการแสดงลิเกฮูลู ต่างก็มีต้นกำเนิดมาจากวัฒนธรรมโลกมุสลิม ผู้วิจัยจึงสนใจ ที่จะศึกษาด้านกำเนิดเครื่องดนตรีรำมะนาที่มีความเชื่อมโยงสู่การแสดงลิเกฮูลู โดยศึกษา บทบาทหน้าที่ของเครื่องดนตรีรำมะนาและวิเคราะห์จังหวะของเครื่องดนตรีรำมะนาที่ใช้ ประกอบการแสดงลิเกฮูลู ตลอดจนการคงอยู่และความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของ เครื่องดนตรีรำมะนาในการประกอบการแสดงลิเกฮูลู ซึ่งผู้วิจัยมีแนวคิดว่า ผลการศึกษา การเชื่อมโยงประวัติศาสตร์และการแพร่กระจายวัฒนธรรมดนตรีเป็นข้อมูลสำคัญ เชิงวิชาการในการศึกษาทางมานุษยวิทยาควิทยา เป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนและ หน่วยงานด้านวัฒนธรรม และการต่อยอดความรู้ในการศึกษาในประเด็นอื่น ๆ ขยายแวดวง การศึกษาวัฒนธรรมดนตรีต่อไป

วัตถุประสงค์

1. ศึกษาต้นกำเนิดเครื่องดนตรีรำมะนากับความเชื่อมโยงสู่การแสดงลิเกฮูลู
2. ศึกษาบทบาทหน้าที่ของเครื่องดนตรีรำมะนาและวิเคราะห์จังหวะของ เครื่องดนตรีรำมะนาที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกฮูลู
3. ศึกษาการคงอยู่และความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของเครื่องดนตรีรำมะนา ในการประกอบการแสดงลิเกฮูลู

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับสู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา

วิธีการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Method) และการวิจัยทางมานุษยวิทยา (Ethnomusicological Research) มีระเบียบวิธีการวิจัย ดังนี้

1. การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูล คัดเลือกจากกลุ่มตัวอย่างคณะลิเกฮูลูในจังหวัดปัตตานี ใช้วิธีเลือกแบบเจาะจง จำนวน 3 คณะ ได้แก่ คณะลิเกฮูลูศรีอาเนาะแว คณะลิเกฮูลูเสรีตานี และคณะลิเกฮูลูอาเนาะปูยู มีเกณฑ์ในการคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลจากกลุ่มคณะลิเกฮูลูในจังหวัดปัตตานีที่มีเครือข่ายสัมพันธ์กับหน่วยงานราชการอย่างต่อเนื่อง และมีความหลากหลายของช่วงวัยของสมาชิกคณะลิเกฮูลูและเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในจังหวัดปัตตานี กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไปเลือกให้มีผู้ให้ข้อมูลทั่วไป ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ผู้จัดงาน และผู้ชม

2. เครื่องมือในการวิจัยและการเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 แบบสำรวจเอกสารเพื่อทราบต้นกำเนิดเครื่องดนตรีรำมะนากับความเชื่อมโยงสู่การแสดงลิเกฮูลู

2.2 แบบสัมภาษณ์เชิงลึกเก็บรวบรวมข้อมูลให้เพื่อทราบบทบาทหน้าที่ของเครื่องดนตรีรำมะนาที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกฮูลูและสัมภาษณ์เพื่อนำข้อมูลไปวิเคราะห์การคงอยู่และความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของเครื่องดนตรีรำมะนาในการประกอบการแสดงลิเกฮูลู

2.3 แบบสำรวจ และแบบสังเกต เก็บรวบรวมข้อมูลสภาพทั่วไปและบริบททางสังคมโดยภาพรวม

2.4 เครื่องบันทึกเสียงและกล้องวิดีโอสำหรับบันทึกการแสดงลิเกฮูลูเพื่อทราบจังหวะของเครื่องดนตรีรำมะนาที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกฮูลู

3. การวิเคราะห์และเสนอผลการวิจัย

3.1 ศึกษาต้นกำเนิดเครื่องดนตรีรำมะนากับความเชื่อมโยงสู่การแสดงลิเกฮูลู โดยวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารเชิงประวัติศาสตร์จากหลักฐานที่ปรากฏ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3.2 ศึกษาบทบาทหน้าที่ของเครื่องดนตรีรำมะนาและวิเคราะห์จังหวะของเครื่องดนตรีรำมะนา จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และถอดเทปการบันทึกเสียงวิดีโอการแสดงลิเกฮูลูจากกลุ่มตัวอย่างคณะลิเกฮูลูและผู้ให้ข้อมูลทั่วไปในพื้นที่ศึกษา

3.3 ศึกษาการคงอยู่และความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของเครื่องดนตรีรำมะนา ในการประกอบการแสดงลิเกฮูลู การเก็บข้อมูลภาคสนาม การสัมภาษณ์ การสังเกตนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ สังเคราะห์เนื้อหาและนำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับสู่การแสดงลิเกฮูลู รำมะนา นำเสนอผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. ต้นกำเนิดเครื่องดนตรีรำมะนากับความเชื่อมโยงสู่การแสดงลิเกฮูลู

ผลการศึกษาและเครื่องดนตรีรำมะนากับความเชื่อมโยงสู่การแสดงลิเกฮูลู ลำดับผลวิเคราะห์ ดังนี้

1.1 ต้นกำเนิดเครื่องดนตรีรำมะนา

“รำมะนา” เป็นเครื่องดนตรีที่กำเนิดขึ้นมาเมื่อใด ยังไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด เหตุเพราะรำมะนาเป็นกลองที่ทำมาจากวัสดุธรรมชาติ คือ ไม้และหนังสัตว์ ซึ่งเป็นวัสดุหาง่าย ทำให้หลักฐานทางแหล่งโบราณคดีหลงเหลืออยู่น้อยมาก มีข้อสันนิษฐานกันว่า “รำมะนา” มีจุดกำเนิดที่ดินแดนตะวันออกกลาง สาเหตุที่สันนิษฐานว่า “รำมะนา” ได้รับอิทธิพลมาจากภาษาอาหรับอีกทอดหนึ่งนั้นเนื่องจากความหมายดั้งเดิมมาจากรากศัพท์ว่า “ร็อบนะนา” (อาหรับ - رُبْنَا) แปลตามศัพท์ว่า “พระผู้อภิบาลของเรา” (ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, 2517: 77 อ้างถึงใน ชัยทัต โสพระขรรค์, 2557: 40) รำมะนาเป็นกลองรูปทรงกรอบ เมื่อศึกษาจากประวัติของกลองรูปทรงกรอบ ปรากฏว่ากลองชนิดนี้เป็นกลองโบราณของวัฒนธรรมอิสลามในแถบตะวันออกกลาง หลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าแก่ชิ้นหนึ่งของตะวันออกกลางที่พบกลองรูปทรงกรอบ อ้างตามบันทึกพระคัมภีร์ไบเบิลหลายฉบับ คือ พบผู้หญิงอิสราเอลโบราณฉลองชัยชนะของทหารโดยการร้องเพลงการเต้นรำและการตีกลอง ซึ่งจากหลักฐานพบรูปตุ๊กตาดินเผาของผู้หญิงกำลังตีกลองขนาดเล็กสูง 6-8 นิ้ว ที่มีอายุประมาณศตวรรษที่ 7-8 ก่อนคริสต์ศักราช สันนิษฐานว่าเป็นเครื่องดนตรีของผู้หญิงอิสราเอลโบราณ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานอิสราเอลในกรุงเยรูซาเล็ม (Meyers, 2021: Online) ตุ๊กตาดินเผากันจำนวนมากที่ค้นพบจากปาเลสไตน์ อียิปต์ ซีเรีย และไซปรัส เป็นรูปปั้นผู้หญิงที่ตีกลองรูปทรงกรอบ แสดงให้เห็นประเพณีการแสดงของผู้หญิงที่โดดเด่น ปรากฏจากวัฒนธรรมโบราณเป็นผู้หญิงทั้งหมด และผู้หญิงเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นนักบวชหญิงของ

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับสู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา

เทพธิดาและเทพเจ้าต่าง ๆ กลองรูปทรงกรอบพบได้ในประเทศตะวันออกกลางและแอฟริกาเหนือ ได้แก่ อียิปต์ อิสราเอล โมร็อกโก ตูนิเซีย อิหร่าน อิรัก ซีเรีย และตุรกี

ภาพที่ 1: ตุ๊กตาดินเผาของผู้หญิงกำลังตีกลองด้วยมือและเต้นรำ ตามบันทึกของพระคัมภีร์ไบเบิล
ที่มา: Meyers (2021)

กล่าวสรุปได้ว่า รำมะนาถือกำเนิดขึ้นมาเมื่อใดนั้น ยังไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด แต่มีข้อสันนิษฐานว่ามีที่มาจากตะวันออกพบกลองรูปทรงกรอบ บริเวณดินแดนเมโสโปเตเมียระหว่างแม่น้ำไทกริสและยูเฟรติส ซึ่งเป็นแหล่งที่กำเนิดอารยธรรมโบราณที่สำคัญของโลกปัจจุบัน คือ ดินแดนในประเทศ อียิปต์ อิหร่าน ซีเรีย จอร์แดน อิสราเอล เลบานอน และตุรกี โดยพบหลักฐานกลองรูปทรงกรอบ เป็นกลองซึ่งหนังหน้าเดียวที่มีรูปร่างแตกต่างกันออกไป ทั้งทรงกลม ทรงสี่เหลี่ยม ทรงแปดเหลี่ยม และมีแบบที่มีบ่วงติดอยู่ตรงรอบขอบ และมีฉาบหูดัดตรงขอบกลอง และแบบไม่มีบ่วง ไม่มีฉาบติดหูกลอง จากหลักฐานทางโบราณคดีตะวันออกกลางแสดงให้เห็นว่า กลองรูปทรงกรอบเป็นเครื่องดนตรีของผู้หญิง

ส่วนใหญ่ผู้หญิงเป็นผู้บรรเลงเพื่อประกอบพิธีกรรมและการฉลองชัยชนะจากการทำสงคราม พบได้ทั่วไปทุกภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก ตั้งแต่แอฟริกาตะวันตก อียิปต์ไปจนถึงยุโรป และ เอเชีย

1.2 การแพร่กระจายของเครื่องดนตรีรำมะนา

เครื่องดนตรีรำมะนาแพร่กระจายมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านเส้นทางการค้าทางทะเลระหว่างหมู่เกาะ คาบสมุทรมลายู และเยเมน (เจนจิรา เบญจพงศ์, 2555: 534) ผ่านทางคาบสมุทรมลายู โดยแขกอาหรับ-อิหร่าน ซึ่งเป็นพวก “ชุมชนน้ำ” กลุ่มสำคัญที่เดินเรือทางทะเลถึงดินแดนสุวรรณภูมิและอุษาคเนย์ ตั้งแต่ก่อนคริสต์ศักราช (ก่อน พุทธศักราช 543) กำเนิดเก่าสุดพบบริเวณฝั่งตะวันออกของแอฟริกา โดยเฉพาะ แถบอ่าวเปอร์เซีย แล้วยังมีกระจายตามฝั่งแม่น้ำอุษาคเนย์และที่อื่น ๆ นี่ขำนาญในการเดินเรือทางทะเลตาม “เส้นทางเครื่องเทศ” ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมทางทะเลเก่าแก่ที่สุดของสังคมโลก หลังปี พุทธศักราช 1000 สมัยทวารวดี-ศรีวิชัย มีพ่อค้าจากอินเดีย อาหรับ อิหร่าน และชาติอื่น ๆ ใช้เรือแขก ขนสินค้ามาซื้อ-ขาย แลกเปลี่ยนถึงดินแดนสุวรรณภูมิ ตั้งแต่คาบสมุทรมลายูได้ถึงลุ่มน้ำเจ้าพระยา และลุ่มน้ำโขง เชื่อว่ามีพ่อค้าชาวอาหรับ ชาวอิหร่าน เข้ามาค้าขายที่เมืองยะรัง (ปัตตานี) (ธิดา สาระยา, 2554 อ้างถึงใน สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2556: 80) การเดินทางของพวกเขาจากอาหรับ-อิหร่าน ในช่วงเวลานั้น สันนิษฐานว่าอาจนำเอาศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ มาเผยแพร่ยังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมถึงเครื่องดนตรีรำมะนาด้วย

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับสู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา

ภาพที่ 2: แผนที่เส้นทางการค้าทางทะเลของชาวอาหรับ-เปอร์เซีย ข้ามมหาสมุทรอินเดีย ในยุคกลาง

ที่มา: Kaushal (2020)

กลองรำมะนา (Rebana) แพร่กระจายในดินแดนอุษาคเนย์หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยพบว่า รับบนอย่างจากกลองของยุคก่อนอิสลาม (Pre-Islam ราวก่อน พุทธศักราช 1173) ที่รู้จักกันในชื่อว่า “ไดร่า” (Da’ira) ใช้เล่นประกอบการขับร้องหรือระบำในงานแต่งงาน งานศพ และโอกาสต่าง ๆ เป็นเครื่องดนตรีที่รู้จักกันในโลกอิสลามด้วยชื่อที่แตกต่างกัน เช่น เรียกว่า “มาซาร์” (Mazhar) ในอียิปต์และตุรกี เรียกว่า “ดัฟ” (Daf) และ “เดร่า” (Daera) ในเปอร์เซียหรือบริเวณที่นับถือศาสนาอิสลามของอินเดียทางตอนเหนือ และ “ทาร์” (Tar) ในแอฟริกาเหนือ (เจนจิรา เบญจพงศ์, 2555: 533) จากการสำรวจเครื่องดนตรีรำมะนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่พบในกลุ่มประเทศหมู่เกาะ (Islands) มีชื่อเรียกคล้ายคลึงและแตกต่างกันออกไป เช่น มาเลเซีย เรียกว่า “รับบานา” (Rebana) “กมปัง” (Kompang), บาหลี เรียกว่า “เก็นดัง” (Kendang), ชาวกลางและตะวันออก เรียกว่า “เทอร์บัง” (Terbang), ชาวตะวันตก เรียกว่า “เกนจริง” (Genjring), สุมาตรา เรียกว่า “ราปาอี” (Rapa’i), หมู่เกาะโมลุกกะ เรียกว่า “ราวานา” (Ravana), เกาะเซเลเบสได้ เรียกว่า “เรอบานา” (Rebana) “ระบานา” (Rabana),

หมู่เกาะมาลายา เรียกว่า “ระบานา” (Rabana), บรูไนดารุสซาลาม เรียกว่า “เรอบานา” (Rebana) “ฮาดราห์” (Hadrh) ส่วนในภาคพื้นทวีป (Mainland) ได้แก่ กัมพูชา เรียกว่า “รวมมะเนีย” (Romanea), เวียดนาม เรียกว่า “เพอร์นัง” (Paranung) และในประเทศไทย เรียกว่า “ร่ามะนา” (Rammana) ร่ามะนาที่บรรเลงประกอบการละเล่นหรือการแสดงพื้นบ้านภาคใต้นิยมใช้ 2 ชนิดคือ คือ ร่ามะนาใหญ่ (บานออีปู) และ ร่ามะนาเล็ก (บานออาเนาะ)

1.3 เครื่องดนตรีร่ามะนากับความเชื่อมโยงสู่การแสดงลิเกฮูลู

จากการศึกษาประวัติลิเกฮูลูพบว่า “ร่ามะนา” เป็นเครื่องดนตรีที่สำคัญที่ปรากฏมาตั้งแต่แรกเริ่มในการประกอบการแสดงลิเกฮูลู เดิมมีหน้าที่ได้ประกอบการร้องสรรเสริญศาสนาในศาสนาอิสลาม เรียกตามภาษาอาหรับว่า “ดิเกร์อาวัล” หรือ “ดิเกร์อาวา” หมายถึง การสวดหรือการร้องเพลงเป็นบทกลอน กำเนิดขึ้นในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ศาสนาอิสลามได้เผยแพร่เข้ามาในอาณาจักรปัตตานีซึ่งปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ก่อนที่กษัตริย์ปัตตานีนับถืออิสลามในราวปี พุทธศักราช 2000 ในการประกอบพิธีกรรมเพื่อรักษาผู้ป่วย มีการร้องป็นตน คือร้องบทกลอนหรือคำประพันธ์ของมลายู เป็นการร้องสรรเสริญศาสนาในศาสนาอิสลาม มีบานอหรือร่ามะนาใหญ่ 1 ใบ และซอริออบะหรือซอเรอบาบ 1 คัน ประกอบในพิธีกรรม ต่อมาช่วงระยะเวลาตั้งแต่ พุทธศักราช 2043 – 2328 ชาวมลายูปัตตานีเปลี่ยนแปลงจากความเป็นฮินดู-พุทธ หันมาศรัทธาต่อศาสนาอิสลามอย่างกว้างขวาง ลิเกฮูลูได้พัฒนาเป็นการละเล่นเพื่อความสนุกสนานบันเทิง ทั้งเครื่องดนตรี การแต่งกาย การร้องและการรำ การร้องเล่นที่อิสระ ตลกโปฮาและหยาบคายเกินความพอดีผสมปะปนกับการกล่าวสรรเสริญศาสนาในศาสนาอิสลาม ทำให้ขัดกับหลักศาสนบัญญัติของศาสนาอิสลาม จึงมองว่าเป็นการเล่นที่ไม่เหมาะสม ในช่วงระยะเวลานี้ทำให้เกิดการละเล่นอีกสายหนึ่ง เรียกว่า “ดิเกร์ปายะ” มีลักษณะการเล่นคล้ายกับลิเกฮูลู แต่ตัดทอนส่วนที่ขัดกับหลักศาสนาอิสลามออกไป การเล่นทั้ง 2 สายนี้ได้ผสมผสานกันขึ้นภายหลังลิเกฮูลูได้รับเอาท่วงทำนองเพลงร้องอย่างดิเกร์ปายะมาร้องเล่นในการแสดงลิเกฮูลูจนถึงปัจจุบัน (ภิญโญ เวชโซ, 2551: 171-173) ร่ามะนาได้กลายเป็นเครื่องดนตรีเพื่อให้ความบันเทิงประกอบการละเล่นและการแสดงพื้นบ้านต่าง ๆ ของภาคใต้หลายประเภท ได้แก่ สวดมอลัยลีละ ดาระ รองเง็ง ซัมเป็ง มะโย่ง ลิเกป่า ลิเกฮูลู เครื่องดนตรีร่ามะนาที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกฮูลูนิยมใช้ 2 ชนิด คือ ร่ามะนาใหญ่และร่ามะนาเล็ก การแสดงลิเกฮูลูแต่ละคณะมีจำนวนร่ามะนาแตกต่างกันไป ซึ่งบางคณะอาจจะมีจำนวนร่ามะนา 2-4 ใบ

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับสู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา

2. บทบาทหน้าที่ของเครื่องดนตรีรำมะนาและวิเคราะห์จังหวะของเครื่องดนตรีรำมะนาที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกฮูลู

2.1 บทบาทหน้าที่ของเครื่องดนตรีรำมะนาที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกฮูลู

ผลการวิเคราะห์พบว่า เครื่องดนตรีรำมะนามีบทบาทหน้าที่ในการแสดงลิเกฮูลูที่สำคัญ 3 ประการ คือบทบาทหน้าที่ทางดนตรี บทบาทหน้าที่ในสังคม และบทบาทหน้าที่ในเชิงสัญลักษณ์ รายละเอียด ดังนี้

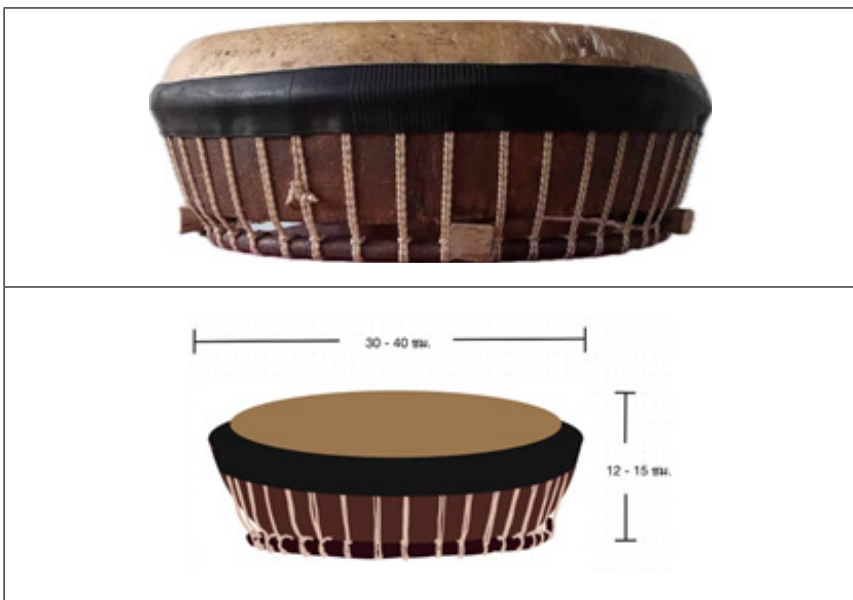
2.1.1 บทบาทหน้าที่ทางดนตรี

1) รูปร่าง ลักษณะ และขนาดของเครื่องดนตรีรำมะนา

รำมะนา เป็นเครื่องดนตรีที่มีลักษณะเป็นกลองชิงหนังหน้าเดียว มีลักษณะรูปร่างคล้ายฆ้องมโหรีหรือฆ้องมอญ เป็นทรงกระบอกกลมสั้น หรือเรียกว่า กลองรูปทรงกรอบ หัวท้ายมีขนาดเท่ากัน หน้ากลองผายออกจากหุ่นกลอง ท้ายกลองเปิดโล่ง ภายในตัวกลองกลวงตลอด ตัวกลองทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ได้แก่ ไม้ชิงชัน ไม้จามจุรี ไม้ขนุน ไม้ตะเคียน เป็นต้น หน้ากลองมีขนาดใหญ่หุ้มด้วยหนัง เช่น หน้ากลองชิงด้วยหนังวัวหนังแพะ หนังค่าง หรือหนังที่มีความเหนียวทนทาน กลองชิงด้วยหนังหรือหวาย

รำมะนามีขนาดต่างกันขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ในการใช้งาน รำมะนาที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกฮูลู นิยมใช้ 2 ชนิด คือ รำมะนาใหญ่ และรำมะนาเล็ก

(1) รำมะนาใหญ่ ภาษามลายูท้องถิ่น เรียกว่า “บานอฮู” เป็นเครื่องดนตรีดั้งเดิมที่มีความสำคัญมากที่สุดในการแสดงลิเกฮูลู ทำหน้าที่ควบคุมจังหวะของเครื่องดนตรีทุกชนิดในการแสดงลิเกฮูลู มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 30-40 เซนติเมตร ตัวกลองหนา ประมาณ 12-15 เซนติเมตร ตัวกลองนิยมทำจากไม้ขนุนหรือไม้ตะเคียน หุ้มด้วยหนังลูกวัว หนังแพะ

ภาพที่ 3: รำมะนาใหญ่ หรือ บานอ้อใหญ่

ที่มา: กิติมา ทวนน้อย (2566)

(2) รำมะนาเล็ก ภาษามลายูท้องถิ่น เรียกว่า “บานอานะ” เครื่องดนตรีดั้งเดิมที่มีความสำคัญอีกเครื่องดนตรีหนึ่ง ทำหน้าที่ตีควบคู่กับรำมะนาใหญ่ ซึ่งเป็นการตีจังหวะตบแต่งจังหวะของรำมะนาใหญ่และเป็นตัวส่งจังหวะมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 16-20 เซนติเมตร ตัวกลองหนา ประมาณ 6-8 เซนติเมตร ตัวกลองนิยมทำจากไม้ขนุนหรือไม้ตะเคียน หุ้มด้วยหนังลูกวัว หรือหนังแพะ ปัจจุบันนิยมหุ้มหนังกลองด้วยฟิล์มเอ็กเซเรย์

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับสู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา

ภาพที่ 4: รำมะนาเล็ก หรือ บานอานานะ

ที่มา: กิตติมา ทวนน้อย (2566)

2) วิธีการตีรำมะนา

วิธีการตีเพื่อบรรเลงรำมะนา รำมะนาใหญ่ผู้ตีจะนั่งขัดสมาธิวางเท้าข้างหนึ่งทับเข้าไปด้านในตัวกลอง ส่วนขาอีกข้างประคองเพื่อยึดให้รำมะนาวางเป็นแนวตั้ง มือวางพาดด้านบนหันทกลงใช้มือตี เมื่อตีจะเกิดเสียงดังกังวาน รำมะนาเล็กผู้ตีจะนั่งขัดสมาธิเหมือนการตีรำมะนาใหญ่ แต่จะวางกลองไว้ด้านหน้าตัก ใช้ปลายนิ้วตีหรือขีดให้เกิดเสียง

ภาพที่ 5: ทำนัง รำมะนาใหญ่ หรือ บานอฮู (ซ้าย) รำมะนาเล็ก หรือ บานอานะ (ขวา)
ที่มา: กิตติมา ทวนน้อย (2566)

3) หน้าที่ของเครื่องรำมะนา

รำมะนา เป็นเครื่องดนตรีที่นำมาใช้ประกอบจังหวะการละเล่นและการแสดงพื้นบ้านภาคใต้ส่วนใหญ่ในกลุ่มวัฒนธรรมมุสลิมภาคใต้ จากที่เคยเป็นเครื่องดนตรีประกอบการร้องสรรเสริญศาสนาในศาสนาอิสลาม รำมะนานำมาใช้บรรเลงประกอบการแสดงลิเกฮูลู และถือเป็นเครื่องดนตรีหลักที่สำคัญของการแสดงลิเกฮูลู คือการควบคุมจังหวะของบทเพลง การขับร้องบทกลอน และประกอบทำทาง รำมะนาใหญ่ทำหน้าที่ดำเนินจังหวะหลักของการแสดงลิเกฮูลู ผู้ตีรำมะนาใหญ่จะควบคุมจังหวะของเครื่องดนตรีทุกชนิด ส่วนรำมะนาเล็กทำหน้าที่ตีควบคู่กับรำมะนาใหญ่ ซึ่งเป็นการตีจังหวะตบแต่งจังหวะของรำมะนาใหญ่ ลีลาจังหวะการตีรำมะนา ช่วยเร่งจังหวะ ส่งเสริมการขับร้องบทกลอน การปรบมือ และการแสดงท่วงท่าลีลาของการแสดงลิเกฮูลูให้มีความสุขสนุกสนาน

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับสู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา

ครึกครื้นมากยิ่งขึ้น ลักษณะการแสดงลิเกฮูลูมีผู้ขับร้อง 1-2 คน ลูกคู่นั่งเรียงแถวหันหน้าไปทางผู้ชม ประมาณ 10 คน ส่วนนักดนตรีนั่งล้อมวงกันเป็นกลุ่มอยู่หลังลูกคู่ บทบาทหน้าที่ของเครื่องดนตรีรำมะนาที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกฮูลู เป็นเครื่องดนตรีหลัก คือ ใช้บรรเลงประกอบเพลงหรือการร้องกลอนประกอบท่าทาง นอกจากนี้รำมะนายังใช้ประโคนให้เสียงดังหนักแน่นปลุกเร้าอารมณ์ ต้องตีให้เสียงดังแข่งขันกัน เมื่อมีการประชันระหว่างคณะลิเกฮูลู

ภาพที่ 6: การนั่งล้อมวงของนักดนตรีขณะแสดงลิเกฮูลู

ที่มา: กิติมา ทวนน้อย (2566)

2.1.2 บทบาทหน้าที่ในสังคม

เครื่องดนตรีรำมะนามีบทบาทหน้าที่ในสังคม คือ เป็นองค์ประกอบหนึ่งของการแสดงลิเกฮูลูในสังคมชาวไทยมุสลิมภาคใต้ ได้แก่ บทบาทหน้าที่ในการอนุรักษ์

วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ทำหน้าที่ให้ความบันเทิงตามเทศกาลประเพณีของภาคใต้ เช่น งานปีใหม่ งานวันเด็ก งานกาชาด งานวัฒนธรรม และงานเฉพาะกิจต่าง ๆ เป็นต้น บทบาทหน้าที่ในด้านการเป็นสื่อพื้นบ้าน การเป็นสื่อประชาสัมพันธ์ให้กับหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน เช่น การรณรงค์การเลือกตั้ง สำนักกรบ้านเกิด การต่อต้านยาเสพติด การอยู่อย่างพอเพียง การสร้างความสมานฉันท์ เป็นต้น (มะฟายูริ มะหลี, สัมภาษณ์: 2 กุมภาพันธ์ 2566) บทบาทหน้าที่ในด้านเศรษฐกิจ เช่น การรับงานว่าจ้างของสมาชิกในคณะลิเกฮูลู เป็นการสร้างอาชีพทำให้มีรายได้กับสมาชิกในคณะ บทบาทหน้าที่การให้ความบันเทิง เช่น การแข่งขันประชันลิเกฮูลู บทบาทหน้าที่ในด้านพิธีกรรม เพื่อความเป็นสิริมงคลเพื่อความสมบูรณ์ของพิธีกรรม เช่น พิธีสühnat งานแต่งงาน งานฮารีรายอ เป็นต้น รำมะนาเป็นทั้งเครื่องดนตรีประกอบพิธีกรรมและเพื่อสร้างความบันเทิงที่มีความผูกพันในวิถีชีวิตวัฒนธรรมประเพณีของชาวไทยเชื้อสายมุสลิมอย่างแน่นแฟ้นมายาวนาน

2.1.3 บทบาทหน้าที่ในเชิงสัญลักษณ์

รำมะนามีบทบาทหน้าที่ในเชิงสัญลักษณ์ ทำให้เกิดความรัก ความสามัคคี และความเป็นพวกพ้อง องค์ประกอบของการแสดงลิเกฮูลู เช่น ภาษา ลีลา ท่าทาง การแต่งกาย บทกลอน การร้อง จังหวะและทำนอง ตลอดจนเครื่องดนตรี ล้วนบ่งบอกความเป็นวัฒนธรรมมุสลิมที่สะท้อนคุณค่าทางสุนทรียะที่ถ่ายทอดผ่านศิลปะการแสดง ในอดีตรำมะนาเป็นสัญลักษณ์ของเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการร้องสรรเสริญศาสนา ในศาสนาอิสลาม มีบทบาทหน้าที่ในฐานะเป็นเครื่องดนตรีประกอบพิธีกรรม การตีรำมะนาจึงถือว่าไม่ขัดต่อหลักศาสนา ปัจจุบันรำมะนาทำหน้าที่ประกอบการละเล่นและการแสดงพื้นบ้านของชาวไทยมุสลิมภาคใต้เพื่อความบันเทิงเสียเป็นส่วนใหญ่ รำมะนาเป็นเครื่องดนตรีที่มีอัตลักษณ์อันโดดเด่นเป็นสัญลักษณ์ของวัฒนธรรมมุสลิม สำหรับการฝึกซ้อมการแสดงลิเกฮูลู เป็นการรวมกลุ่มของสมาชิกในคณะลิเกฮูลู ทำให้เกิดความรักสมัครสมานสามัคคีกัน ทั้งยังสร้างความเข้าใจ ความเป็นพวกพ้อง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และสร้างความสันติสุขในสังคมพหุวัฒนธรรมของภาคใต้ตอนล่างได้อีกหนทางหนึ่ง

2.2 วิเคราะห์จังหวะของเครื่องดนตรีรำมะนาที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกฮูลู

จากการเก็บข้อมูลการแสดงลิเกฮูลูในพื้นที่จังหวัดปัตตานีทั้ง 3 คณะ ผลการวิเคราะห์จังหวะรำมะนาประกอบการแสดงลิเกฮูลูมี 4 จังหวัด ดังนี้

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับสู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา

1. อัตราจังหวะ (Time Signature)

อัตราจังหวะดนตรีประกอบลิเกฮูลู มีความเรียบง่ายทางดนตรีต่อการเข้าใจ บทเพลงมีอัตราจังหวะตามซีฟเจอร์ของคน โดยเป็นจังหวะตามธรรมชาติ รูปแบบอัตราจังหวะ 4/4

2. ความเร็วจังหวะ (Tempo)

ความเร็วจังหวะ การตีรำมะนามีความเร็วตั้งแต่ 40-100 ครั้งต่อนาที ช้าสุด ประมาณ 40 ครั้งต่อนาที ปานกลางประมาณ 60 ครั้งต่อนาที และจังหวะเร็วประมาณ 80-100 ครั้งต่อนาที

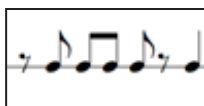
3. กระสวนจังหวะ (Rhythmic Pattern)

กระสวนจังหวะ เป็นแบบธรรมดา ส่วนใหญ่รูปแบบกระสวนจังหวะซ้ำกัน ทำให้เพลงมีเอกลักษณ์สามารถจดจำได้ง่าย กระสวนจังหวะรำมะนาจะตีวนไปเรื่อย ๆ วนซ้ำจนจบเพลง เมื่อเปลี่ยนทำนองใหม่ กระสวนจังหวะจะเปลี่ยนไปตามทำนองนั้น ๆ

4. จังหวะรำมะนาที่บรรเลงประกอบการแสดงลิเกฮูลู

การศึกษาพบว่า จังหวะรำมะนาที่บรรเลงประกอบการแสดงลิเกฮูลู พบว่ามี 4 จังหวะ คือ 1) จังหวะสโลว์ 2) จังหวะแมมโบ้ 3) จังหวะรองเง็ง และ 4) จังหวะนาฏศิลป์อินเดีย

1) จังหวะสโลว์

จังหวะสโลว์

รำมะนาใหญ่

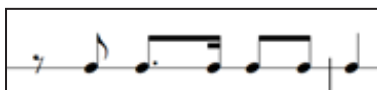
รำมะนาเล็ก

ภาพที่ 7: จังหวะสโลว์

ที่มา: กิติมา ทวนน้อย (2566)

ภาพที่ 7 การกระสวนจังหวะการตีรำมะนาใหญ่และการตีรำมะนาเล็กในจังหวะสโลว์

2) จังหวะแมมโบ้

จังหวะแมมโบ้

รำมะนาใหญ่

รำมะนาเล็ก

รำมะนาใหญ่

รำมะนาเล็ก

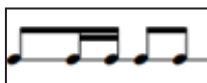
The image shows two systems of musical notation. The first system has two staves: the top staff is labeled 'รำมะนาใหญ่' (Large Raman) and the bottom staff is labeled 'รำมะนาเล็ก' (Small Raman). The second system also has two staves with the same labels. The notation includes various note values and rests, with a '3' indicating a triplet in the first staff of the second system.

ภาพที่ 8: จังหวะแมมโบ้

ที่มา: กิติมา ทวนน้อย (2566)

ภาพที่ 8 การกระสวนจังหวะการตีรำมะนาใหญ่และการตีรำมะนาเล็กในจังหวะแมมโบ้

3) จังหวะรองเง็ง

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับสู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา

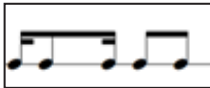

ภาพที่ 9: จังหวะรองเง็ง

ที่มา: กิติมา ทวนน้อย (2566)

ภาพที่ 9 การกระสวนจังหวะการตีรำมะนาใหญ่และการตีรำมะนาเล็กในจังหวะรองเง็ง

4) จังหวะนาฏศิลป์อินเดีย

ภาพที่ 10: จังหวะนาฏศิลป์อินเดีย

ที่มา: กิติมา ทวนน้อย (2566)

ภาพที่ 10 การกระสวนจังหวะการตีรำมะนาใหญ่และการตีรำมะนาเล็กใน จังหวะนาฏศิลป์อินเดีย

การบรรเลงเครื่องดนตรีประกอบจังหวะในการแสดงลิเกฮูลู จะมีจังหวะแตกต่าง ไปตามลักษณะของเครื่องดนตรี ได้แก่ รำมะนาใหญ่ รำมะนาเล็ก โหม่ง ฆ้อง ลูกแซ็ก ฉิ่ง และเสียงปรบมือ

ภาพที่ 11: ตัวอย่างการบรรเลงจังหวะของเครื่องดนตรีประกอบจังหวะลิเกฮูลู

ที่มา: กิติมา ทวนน้อย (2566)

ภาพที่ 11 การกระสวนจังหวะของเครื่องดนตรีประกอบจังหวะการแสดงลิเกฮูลู ประกอบด้วย จังหวะรำมะนาใหญ่ จังหวะรำมะนาเล็ก จังหวะโหม่ง จังหวะฆ้อง จังหวะ ลูกแซ็ก จังหวะฉิ่ง และจังหวะการปรบมือ

จังหวะรำมะนาที่ดีที่สุดประกอบการแสดงลิเกฮูลู 4 แบบ มีจังหวะสโลว์เป็นจังหวะช้าที่สุด รองลงมา คือ จังหวะแมมโบ้ และจังหวะรองเง็ง ส่วนจังหวะนาฏศิลป์อินเดียค่อนข้างเร็ว มีความคึกคักสนุกสนานมากที่สุด สล้าจังหวะรำมะนาจะมีความแตกต่างกันออกไป ทั้งช้า

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับสู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา

ปานกลาง ค่อนข้างเร็ว ให้อารมณ์ที่แตกต่างกัน ลีลาจังหวะอาจเปลี่ยนแปลงตามอารมณ์ของนักดนตรี มีบางช่วงที่เน้นจังหวะ หรือเร่งความเร็วจังหวะเพื่อรรถรสของการขับร้องและการแสดง

3. การคงอยู่และความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของเครื่องดนตรีรำมะนาในการประกอบการแสดงลิเกฮูลู

รำมะนาเป็นเครื่องดนตรีที่ประกอบการแสดงลิเกฮูลูมาตั้งแต่อดีตเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและสังคมของวัฒนธรรมมุสลิมภาคใต้ เมื่อเวลาผ่านไปย่อมมีการคงอยู่และความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคม เพราะดนตรีเป็นพลวัตที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

3.1 การคงอยู่ของเครื่องดนตรีรำมะนาในการประกอบการแสดงลิเกฮูลู

เครื่องดนตรีรำมะนาเป็นอัตลักษณ์บ่งบอกความเป็นมุสลิม ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมดนตรีที่สั่งสมมาเป็นเวลานาน เป็นเครื่องดนตรีที่ได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอาหรับ-เปอร์เซีย ในดินแดนตะวันออกกลาง ปัจจุบันรำมะนายังคงอยู่เป็นเครื่องดนตรีประกอบจังหวะในวัฒนธรรมมุสลิมเชื้อสายมลายูในจังหวัดชายแดนภาคใต้ การคงอยู่ของเครื่องดนตรีรำมะนาพบว่า ยังปรากฏการใช้งานในการเล่นและการแสดงพื้นบ้านต่าง ๆ ในภาคใต้ที่สำคัญ ดังนี้

1) เครื่องดนตรีรำมะนาประกอบการละเล่นและแสดงพื้นบ้านต่าง ๆ

เครื่องดนตรีรำมะนาส่วนใหญ่ผูกเกี่ยวกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมมุสลิม ยังคงได้รับการสืบทอดให้ดำรงอยู่ในวัฒนธรรมมุสลิมเชื้อสายมลายูในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้แก่ ลีละ ดาระ รองเง็ง ชัมเป็ง มะโย่ง ลิเกป่า ลิเกฮูลู เป็นต้น การนำเครื่องดนตรีรำมะนาประกอบการแสดงเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ใช้บรรเลงกันมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตและยังคงอยู่จนถึงปัจจุบัน

2) เครื่องดนตรีรำมะนาประกอบการแสดงลิเกฮูลู

เครื่องดนตรีรำมะนายังคงปรากฏเป็นเครื่องดนตรีหลักที่สำคัญประกอบการแสดงลิเกฮูลู เพราะเอกลักษณ์ทางดนตรี คือ รำมะนาเป็นเครื่องดนตรีที่นำมาใช้บรรเลงประกอบการแสดงในบริบทแวดล้อมของดนตรีวัฒนธรรมมุสลิมภาคใต้ที่มีเป็นธรรมเนียมปฏิบัติต่อเนื่อง ลักษณะเฉพาะตัวของเครื่องดนตรี เมื่อได้ยินจังหวะรำมะนา

ก็จะต้องควบคู่กับการแสดงลิเกฮูลู ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ (แหวะหะมะ แวกามา, สัมภาษณ์: 2 กันยายน 2566)

ภาพที่ 12: ผู้ชมการแสดงลิเกฮูลู ในงานมหกรรมศิลปวัฒนธรรม ณ สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กัลยาณิวัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

ที่มา: กิติมา ทวนน้อย (2566)

ภาพที่ 12 ผู้ชมที่นั่งชมการแสดงลิเกฮูลู ในงานมหกรรมศิลปวัฒนธรรม ณ สถาบันวัฒนธรรมศึกษา กัลยาณิวัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี เมื่อวันที่ 10 กันยายน 2566 จากการสังเกตพบว่า ผู้ชมการแสดงลิเกฮูลู ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยมุสลิมเชื้อสายมลายูในจังหวัดชายแดนภาคใต้ องค์ประกอบของการแสดงลิเกฮูลู ทั้งภาษา สืบทอดมาจากการแต่งกาย บทกลอน การร้อง จังหวะและท่วงทำนอง ตลอดจนเครื่องดนตรี เป็นที่ชื่นชอบของผู้ชมเป็นอย่างมาก รำมะนาเป็นเครื่องดนตรีที่มีอรรถประโยชน์ต่อสังคมมุสลิม บ่งบอกความเป็นอัตลักษณ์ทางดนตรี ยังคงได้รับการสืบทอดให้ดำรงอยู่จนปัจจุบัน

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับ สู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา

แม้ในบางช่วงเวลาที่อาจต้องหยุดชะงัก เช่น เมื่อเกิดสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ หรือ สถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา ส่งผลต่อการแสดงลิเกฮูลูโดยตรง เพราะมีการว่าจ้างงานน้อยลง (อับดุลตอลละ มะห์ลี, สัมภาษณ์: 10 กันยายน 2566) และยังส่งผลกระทบต่อเครื่องดนตรีรำมะนาด้วย แต่เมื่อสถานการณ์คลี่คลายกลับสู่ภาวะปกติ เครื่องดนตรีรำมะนาก็ทำหน้าที่ประกอบการแสดงลิเกฮูลูอย่างเช่นเคย จะเห็นได้ว่า เครื่องดนตรีรำมะนาเป็นส่วนหนึ่งของการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ เพราะมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ควรแก่การอนุรักษ์ให้จังหวะรำมะนายังคงขับเคลื่อนคู่กับการแสดงลิเกฮูลูสืบไป

3.2 ความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของเครื่องดนตรีรำมะนาในการประกอบการแสดงลิเกฮูลู

เครื่องดนตรีรำมะนายังคงมีบทบาทในการแสดงแสดงลิเกฮูลูทั้งด้านการแสดงเพื่อประกอบพิธีกรรมและบรรเลงเพื่อความบันเทิง ดนตรีมีความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมและยุคสมัย ปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดความคลี่คลายเปลี่ยนแปลง ใน 3 ด้านสำคัญ ดังนี้

1. ยุคสมัย ยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปส่งผลทำให้ดนตรีต้องมีการปรับเปลี่ยนบางอย่างเพื่อปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย ยกตัวอย่างเช่น เครื่องดนตรีรำมะนา มีการปรับเปลี่ยนบางอย่างเพื่อปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย การปรับเปลี่ยนเครื่องดนตรี แต่ไม่ทำลายอัตลักษณ์หลักของเครื่องดนตรีเดิมที่ประกอบการแสดงลิเกฮูลู เครื่องดนตรีอื่น ๆ อาจปรับเข้ามาเพิ่มเติม เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทสังคมปัจจุบัน คือการนำเครื่องดนตรีสากลมาใช้ประกอบการแสดงให้เป็นแบบสมัยใหม่ (อามาน แวเยะ, สัมภาษณ์: 10 กันยายน 2566) เครื่องดนตรีรำมะนายังคงทำหน้าที่เป็นเครื่องดนตรีหลักที่สำคัญของการแสดงลิเกฮูลู

2. สภาพสังคม เมื่อยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปทำสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงตามส่งผลต่อความนิยมของสังคม เช่น จากอดีตการแสดงลิเกฮูลูมีบทบาทหน้าที่ในสังคม มีการว่าจ้างต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอตลอดทั้งปี งานเทศกาลประจําท้องถิ่น และการแข่งขันประชันอย่างต่อเนื่อง ทั้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ และแพร่หลายไปยังประเทศมาเลเซีย แต่ปัจจุบันเกิดสื่อบันเทิงต่าง ๆ ขึ้นใหม่ โดยเฉพาะสื่อออนไลน์ ทำให้การแสดงลิเกฮูลูความนิยมลดน้อยลงไม่ได้รับความนิยมอย่างเช่นในอดีต (มะฟายูรี มะห์ลี, สัมภาษณ์: 2 กุมภาพันธ์ 2566) คณะลิเกฮูลูจึงต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของสมาชิกในคณะ เช่น การประพันธ์เพลงรูปแบบใหม่ การนำเครื่องดนตรีสากลเข้ามาประกอบการแสดงลิเกฮูลู

3. สภาพแวดล้อม ด้วยสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ส่งผลต่อเครื่องดนตรีรำมะนาด้วย เช่น อดีตศิลปินพื้นบ้านทำเครื่องดนตรีรำมะนาด้วยตนเอง จากคำบอกเล่าของนักแสดงลิเกฮูลู รุ่นเก่า กล่าวว่าสมัยก่อนจะทำกลองรำมะนาขึ้นเอง ด้วยการนำหนังแพะ หรือหนังลูกวัว มาชิงหน้ากลอง ขุดหุ่นกลองจากไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ขนุน ประกอบโครงไม้รัดด้วยหวาย ตอกด้วยลิ่ม ใช้เชาสมแล้วรัดเชือก ซึ่งวัสดุที่นำมาใช้ทำรำมะนาล้วนเป็นสิ่งที่อยู่ในท้องถิ่น (แหวะหะมะ แวกามา, สัมภาษณ์: 2 กันยายน 2566) ปัจจุบันเพื่อความสะดวกนิยมซื้อเครื่องดนตรีรำมะนาไม่ได้ทำขึ้นเองอย่างเช่นในอดีต

นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนวัสดุที่ใช้ทำหน้ากลอง จากเดิมใช้หนังสัตว์ชิงหน้ากลอง ปัจจุบันมีการดัดแปลงนำวัสดุอย่างอื่นมาชิงเป็นหน้ากลอง เช่น การฟิล์มเอ็กซีเรย์หรือแผ่นพลาสติกชิงหน้ากลองแทนการใช้หนังสัตว์ เป็นการปรับเปลี่ยนวัสดุการทำหน้ากลองเพื่อความสะดวกในการใช้งาน เพราะการเตรียมหนังสัตว์เพื่อนำมาใช้เป็นหน้ากลองนั้น ผ่านกระบวนการหลายขั้นตอน (แหวะหะมะ แวกามา, สัมภาษณ์: 2 กันยายน 2566) แต่การเปลี่ยนวัสดุหน้ากลองก็ส่งผลทำให้ได้คุณภาพของเสียงที่ต่างจากการใช้หนังสัตว์

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับ สู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา เป็นเครื่องดนตรีที่สันนิษฐานว่ามีแหล่งกำเนิดจากตะวันตกกลางของกลุ่มมุสลิม อาหรับ-เปอร์เซีย และได้แพร่กระจายไปทั่วภูมิภาคของโลก ผ่านเส้นทางการค้าทางทะเล ของชาวอาหรับ-เปอร์เซีย ซึ่งเป็นเส้นทางที่เชื่อมต่อระหว่างโลกตะวันตกกับโลกตะวันออก ต่อมาแพร่กระจายมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านทางยังหมู่เกาะต่าง ๆ และเข้ามายังตอนใต้ของประเทศไทย การเดินทางของเครื่องดนตรีรำมะนาไปทั่วภูมิภาคของโลก เป็นการสังสรรค์ระหว่างวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับ ณรงค์ เสงี่ยมประชา (2541: 56) กล่าวว่า การสังสรรค์ระหว่างวัฒนธรรม มีกระบวนการอยู่ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่วัฒนธรรมจากชนกลุ่มหนึ่งถ่ายทอดไปสู่ชนกลุ่มอื่น เรียกว่า “การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม” (Culture Diffusion) อีกลักษณะหนึ่งเรียกว่า “การหยิบยืมทางวัฒนธรรม” (Culture Borrowing) และการสังสรรค์ทางวัฒนธรรมจะเป็นไปได้มากถ้าหากสังคมที่มีวัฒนธรรมสูงกว่าและมีการสั่งอำนาจทางการปกครองมากกว่า การสังสรรค์ระหว่างวัฒนธรรมนั้น ย่อมเกิดขึ้นได้ ถ้าทั้งสองสังคมมีการติดต่อสัมพันธ์กัน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ อานันท์ นาคนคง

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับสู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา

(2562: 112) ศิลปการดนตรีในอุษาคเนย์ ทั้งในด้านรูปแบบของเครื่องดนตรี วงดนตรี บทเพลง และบทบาทหน้าที่ของดนตรีที่ปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นนี้ มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนที่บรรพชนแต่ละท้องถิ่นได้สร้างสรรค์ สัมผัสและมีการเคลื่อนย้ายระหว่างกันและกันมาตลอดเวลาในฐานะเครื่องมือทางวัฒนธรรม หรือผลกระทบทางสังคม เศรษฐกิจการค้า ศาสนา การเมืองการปกครอง มีการสร้างอัตลักษณ์ดนตรีที่โดดเด่นที่ควรค่าแก่การเรียนรู้และชื่นชม ดนตรีเหล่านี้มีการถ่ายทอดประสมประสานกันมาตั้งแต่ยังไม่มีการแบ่งอาณาเขตทางการเมืองชัดเจนอย่างปัจจุบัน และถึงแม้จะมีเส้นเขตแดนก็หาเป็นอุปสรรคในการแลกเปลี่ยนนั้นไม่

จังหวะของรำมะนาที่บรรเลงประกอบการแสดงลิเกฮูลู สร้างความครึกครื้น สนุกสนานให้กับผู้ชมได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับทัศนะของสุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2524: 1-2) ที่กล่าวถึงเอกลักษณ์ของดนตรีพื้นบ้านภาคใต้: เจ้าแห่งจังหวะ ไว้ว่าลีลาดนตรีของภาคใต้ จังหวะกระชั้นหนักแน่น เรียบขาด ฉับพลัน มีความอึกทึกเร้าใจมากกว่าความอ่อนหวาน การแสดงออกทางอารมณ์ศิลปะของชาวใต้ก็เป็นแบบง่าย ๆ มีสัจจะมากกว่าความฉุน การสื่อสารทางอารมณ์จึงเน้นที่ถ้อยคำจาและท่าทางแห่งกาย มากกว่าการใช้สัญลักษณ์ที่ซับซ้อนซ่อนความฉุน ดนตรีภาคใต้ต้องการเพียงจังหวะมากกว่าสื่อทำนองหรือภาษา ดนตรี เครื่องดีของดนตรีภาคใต้มีหลายชนิด เช่น กลอง ทัป ปัด โหม่ง ฉิ่ง กรับ ตระฆัง ทน (กลองแขก) รำมะนา ซอ เป็นต้น

การคงอยู่และความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของเครื่องดนตรีรำมะนา ยังคงได้รับการสืบทอดให้ธำรงอยู่ในวัฒนธรรมมุสลิมเชื้อสายมลายู แม้ดนตรีเป็นพลวัตมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาเพราะเชื่อมโยงกับยุคสมัย สังคม การเมือง เศรษฐกิจ หากยังมีบทบาทในสังคมดนตรีก็ยังคงอยู่ทำหน้าที่ต่อไป มีความสอดคล้องกับงานวิจัยครั้งนี้คือเครื่องรำมะนามีบทบาทหน้าที่ในสังคมของชาวไทยมุสลิมภาคใต้ และยังมีบทบาทหน้าที่ในเชิงสัญลักษณ์ เป็นตัวแทนสัญลักษณ์ของวัฒนธรรมมุสลิม เพื่อสร้างความเข้าใจ ความเป็นพวกพ้อง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism Theory) ของ มาลิโนวสกี (Bronisław Malinowski, อ้างถึงใน บุญเดิม พันรอบ, 2528: 57-58) กล่าวว่า ความจำเป็นของมนุษย์ที่จะต้องสร้างวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองความต้องการ วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือบูรณาการสังคม เช่น ศาสนาและศิลปะ ถ้าสามารถวิเคราะห์ได้ว่าวัฒนธรรมตอบสนองความต้องการของสมาชิกในสังคมได้อย่างไรก็สามารถทราบจุดกำเนิดของวัฒนธรรมได้

บทสรุป

รำมะนา เป็นกลองหน้าเดียว มีลักษณะรูปร่างคล้ายฆ้องมโหรีหรือฆ้องวง เรียกว่ากลองรูปทรงกรอบสันนิษฐานว่า มีจุดกำเนิดจากดินแดนตะวันออกกลางอันเป็นแหล่งที่กำเนิดอารยธรรมโบราณที่สำคัญของโลก กลองชนิดนี้ได้แพร่กระจายไปทั่วภูมิภาคของโลกตั้งแต่แอฟริกาตะวันตก อียิปต์ไปจนถึงยุโรป และเอเชีย ผ่านทางเส้นทางการค้าทางทะเลของเหล่าพ่อค้าชาวอาหรับและชาวเปอร์เซีย ซึ่งทั้งสองชนชาตินี้มีชื่อเสียงในการเดินเรือและมีความรู้เรื่องระบบลมมรสุมในมหาสมุทรอินเดีย เป็นไปได้ว่ารำมะนาอาจนำเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านเส้นทางการค้าทางทะเลด้วย รำมะนามีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปและกลายเป็นเครื่องดนตรีที่มีบทบาทในวัฒนธรรมมุสลิมหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รำมะนามีความเกี่ยวข้องกับลิเกฮูลูในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ศาสนาอิสลามได้เผยแพร่เข้ามาในอาณาจักรปัตตานี ในราวปี พุทธศักราช 2000 เป็นเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการร้องป็นตนบทกลอนเป็นการร้องสรรเสริญศาสนา ในศาสนาอิสลาม ต่อมาจากการร้องสรรเสริญศาสนาได้พัฒนาเป็นลิเกฮูลูการละเล่นเพื่อความสนุกสนานบันเทิง นิยมนำมาบรรเลงประกอบการแสดงลิเกฮูลูในรัฐกลันตัน รัฐตรังกานูของประเทศมาเลเซีย และได้รับความนิยมในกลุ่มมุสลิมภาคใต้ตอนล่างของประเทศไทย ปัจจุบันรำมะนากลายเป็นเครื่องดนตรีเพื่อให้ความบันเทิงประกอบการละเล่นและการแสดงพื้นบ้านต่าง ๆ ของภาคใต้หลาย และรำมะนายังเป็นเครื่องดนตรีที่มีความสำคัญในการแสดงลิเกฮูลู

บทบาทหน้าที่ของเครื่องดนตรีรำมะนาที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกฮูลู คือ เป็นเครื่องดนตรีหลักที่สำคัญของการแสดงลิเกฮูลู มีบทบาทหน้าที่ คือ 1) บทบาทหน้าที่ทางดนตรี คือ ใช้ควบคุมจังหวะของบทเพลง การขับร้องบทกลอน และประกอบทำท่วงท่าของเครื่องดนตรีรำมะนาที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกฮูลู 2) บทบาทหน้าที่ในสังคม คือ เป็นองค์ประกอบหนึ่งของการแสดงลิเกฮูลูในสังคมชาวไทยมุสลิมภาคใต้ ได้แก่ บทบาทหน้าที่ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น บทบาทหน้าที่ในด้านสื่อพื้นบ้าน บทบาทหน้าที่ในด้านเศรษฐกิจ บทบาทหน้าที่การให้ความบันเทิง และบทบาทหน้าที่ในด้านพิธีกรรม และ 3) บทบาทหน้าที่ในเชิงสัญลักษณ์ รำมะนาเป็นเครื่องดนตรีที่มีอัตลักษณ์อันโดดเด่นเป็นสัญลักษณ์ของวัฒนธรรมมุสลิม สร้างความเข้าใจ ความเป็นพวกพ้อง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และสร้างความสันติสุขในสังคมพหุวัฒนธรรม การวิเคราะห์จังหวะของเครื่องดนตรีรำมะนาที่ใช้ประกอบลิเกฮูลู มีรูปแบบอัตราจังหวะ 4/4 ความเร็ว

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับสู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา

จังหวะประมาณ 40-100 ครั้งต่อนาที รูปแบบกระสวนจังหวะซ้ำกันทำให้เพลงมีเอกลักษณ์สามารถจดจำได้ง่าย จังหวะรำมะนาที่บรรเลงประกอบการแสดงลิเกฮูลู พบว่ามี 4 จังหวะ คือ 1) จังหวะสโลว์ 2) จังหวะแมมโบ้ 3) จังหวะรองเง็ง และ 4) จังหวะนาฏศิลป์อินเดีย การคงอยู่และความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของเครื่องดนตรีรำมะนาในการประกอบการแสดงลิเกฮูลู เครื่องดนตรีรำมะนาส่วนใหญ่ผูกโยงกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมมุสลิม ยังคงได้รับการสืบทอดให้ดำรงอยู่ในวัฒนธรรมมุสลิมเชื้อสายมลายูในจังหวัดชายแดนภาคใต้ การคงอยู่ของเครื่องดนตรีรำมะนาพบว่า ยังปรากฏในการเล่นและการแสดงพื้นบ้านต่าง ๆ และเป็นเครื่องดนตรีหลักที่สำคัญของการแสดงลิเกฮูลู เพราะเอกลักษณ์ทางดนตรี กล่าวคือ รำมะนาเป็นเครื่องดนตรีที่นำมาใช้บรรเลงประกอบการแสดงในบริบทแวดล้อมของดนตรีวัฒนธรรมมุสลิมภาคใต้ที่มีเป็นธรรมเนียมปฏิบัติต่อเนื่อง ลักษณะเฉพาะตัวของเครื่องดนตรี เมื่อได้ยินจังหวะรำมะนาจะต้องควบคู่กับการแสดงลิเกฮูลู ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ความคลี่คลายเปลี่ยนแปลง ปัจจัยแวดล้อมด้านต่าง ๆ ได้แก่ ยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป สภาพสังคม สภาพแวดล้อม ล้วนส่งผลต่อความคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของเครื่องดนตรีรำมะนาในการประกอบการแสดงลิเกฮูลู ทำให้ต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอดในสังคม เช่น การปรับเปลี่ยนเครื่องดนตรีโดยนำเครื่องดนตรีสากลเข้ามาใช้ประกอบการแสดงให้เป็นแบบสมัยใหม่ การประพันธ์เพลงรูปแบบใหม่ การทำรำมะนา วัสดุที่ใช้ในการทำรำมะนา เป็นต้น

จากการศึกษาต้นกำเนิดเครื่องดนตรีรำมะนาทำให้ทราบว่าดนตรีมีความเชื่อมโยงกันรอบโลกจากการเดินทางของมนุษย์แหล่งหนึ่งไปยังอีกแหล่งหนึ่ง มีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมและเกิดปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรมรับรู้และเรียนรู้ซึ่งกันและกัน มีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมดั้งเดิม ที่มาของรำมะนาทำให้เห็นความเป็นพหุวัฒนธรรมสังคมมุสลิมภาคใต้ได้อย่างชัดเจน จากการถ่ายทอดระหว่างวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน รำมะนาเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าที่สืบทอดต่อเนื่องยาวนานปัจจุบัน ยังคงเหลือร่องรอยของการผสมผสานทางวัฒนธรรมควรค่าแก่การรักษาและดำรงอยู่ รำมะนาอาจเป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของความสามัคคีให้เกิดความรักสามัคคีสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในจังหวัดชายแดนภาคใต้ การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นแนวทางในการต่อยอดความรู้ในการศึกษาในประเด็นอื่น ๆ ขยายแวดวงการศึกษาวัฒนธรรมดนตรีให้กว้างขวาง หากมีการจัดทำฐานข้อมูลรำมะนา (Rebana) ในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การเก็บรวบรวมองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ดนตรีและการเชื่อมโยงวัฒนธรรมดนตรีเพื่อเป็นแหล่งร่วมข้อมูลความรู้ทางวิชาการในการศึกษาทางมานุษยวิทยามุสลิม

รายการอ้างอิง

- กิตติชัย รัตนพันธ์. (2564). *ดนตรีพื้นบ้านภาคใต้* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โอ. เอส. พริ้นต์ติ้ง เฮ้าส์.
- กิตติมา ทวนน้อย (ผู้ถ่ายภาพ). *การนั่งล้อมวงของนักดนตรีขณะแสดงลิเกฮูลู*. ณ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ตำบลรูสะมิแล อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี. เมื่อวันที่ 10 กันยายน 2566.
- กิตติมา ทวนน้อย. (2566). *จังหวะนาฏศิลป์อินเดีย*. ณ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2566.
- กิตติมา ทวนน้อย. (2566). *จังหวะแมมโบ้*. ณ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2566.
- กิตติมา ทวนน้อย. (2566). *จังหวะรองเง็ง*. ณ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2566.
- กิตติมา ทวนน้อย. (2566). *จังหวะสโลว์*. ณ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2566.
- กิตติมา ทวนน้อย. (2566). *ตัวอย่างการบรรเลงจังหวะของเครื่องดนตรีประกอบจังหวะลิเกฮูลู*. ณ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2566.
- กิตติมา ทวนน้อย (ผู้ถ่ายภาพ). *รำมะนาเล็ก หรือ บานออาเนาะ*. ณ หมู่ 3 ตำบลโคกโพธิ์ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี. เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม 2566.
- กิตติมา ทวนน้อย (ผู้ถ่ายภาพ). *รำมะนาใหญ่ หรือ บานอฮู*. ณ หมู่ 3 ตำบลโคกโพธิ์ อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี. เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม 2566.
- กิตติมา ทวนน้อย (ผู้ถ่ายภาพ). *ทำนอง รำมะนาใหญ่ หรือ บานอฮู รำมะนาเล็ก หรือ บานออาเนาะ*. ณ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ตำบลรูสะมิแล อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี. เมื่อวันที่ 10 กันยายน 2566.
- กิตติมา ทวนน้อย (ผู้ถ่ายภาพ). *ผู้ชมการแสดงลิเกฮูลู ในงานมหกรรมศิลปวัฒนธรรม*. ณ สถาบันวัฒนธรรมศึกษาถ้ำกลาหมิงพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี. ณ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ตำบลรูสะมิแล อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี. เมื่อวันที่ 10 กันยายน 2566.

การศึกษาเครื่องดนตรีประกอบจังหวะจากอาหรับสู่การแสดงลิเกฮูลู: รำมะนา

- เจนจิรา เบญจพงศ์. (2555). *ดนตรีอุษาคเนย์*. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- ชัยทัต โสพระขรรค์. (2557, กันยายน - 2558, กุมภาพันธ์). กระบวนการสร้างและคุณภาพเสียงของโทนรำมะนา. *วารสารศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 1(2), 40-56.
- ณรงค์ เส็งประชา. (2541). *มนุษย์กับสังคม*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- จิตา โมสิกรัตน์. (2532). “ดนตรีพื้นบ้านของไทย.” ใน *ศิลปะการเล่นและการแสดงพื้นบ้านไทย หน่วย 1-8*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- บุญเดิม พันรอบ. (2528). *สังคมวิทยา มานุษยวิทยา*. กรุงเทพฯ: ศิลปะบรรณาการ.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2548). *ศิลปวัฒนธรรมภาคใต้*. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.
- เปรมสิริ คักดีสูง, อติสร คักดีสูง, และ มุhammad สาแลบิง. (2550). *ลิเกฮูลู: การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์แบบและการพัฒนาศักยภาพ*. กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม.
- ภิญโญ เวชโซ. (2551, กรกฎาคม - ธันวาคม). เพลงพื้นบ้านดิเกร์ฮูลู: กำเนิด พัฒนาการ และบทบาทในการขับขาน. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา*, 3(2), 167-184.
- ลำไย ไชยสาส์. (2542). *การศึกษาเครื่องดนตรีพื้นบ้านภาคใต้*. สงขลา: มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2556, มกราคม - มีนาคม). “แขก” มุสลิมในความเป็นไทย. *วารสารร่มไม้*, 34(1), 75-82.
- สุธิวศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2524). เอกลักษณ์ของดนตรีพื้นเมืองภาคใต้ : เจ้าแห่งจังหวะ. ใน *อุดม หนูทอง (บก.), ดนตรีพื้นเมืองภาคใต้*, (หน้า 1-8). สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สุธิวศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2525). *วัฒนธรรมพื้นบ้าน แนวทางปฏิบัติในภาคใต้*. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- อานันท์ นาคคง. (2562, เมษายน - มิถุนายน). เครื่องดนตรีวิถ้ออาเซี่ยน. *วารสารวัฒนธรรม*, 58(2), 110-119.
- อุดม หนูทอง. (2531). *ดนตรีและการละเล่นพื้นบ้านภาคใต้*. สงขลา: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

Kaushal, A. (2020, 1 September). *Monsoon Islam: An interview with Sebastian Prange*: <https://notevenpast.org/monsoon-islam-an-interview-with-sebastian-prange/>

Meyers, C. (2021, 23 June). *Women with Hand-Drums, Dancing: Bible*. <https://jwa.org/encyclopedia/article/women-with-hand-drums-dancing-bible>

บุคลากรกรม

มะพายูรี มะหฺลี (ผู้ให้สัมภาษณ์) กิติมา ทวนน้อย (ผู้สัมภาษณ์). ณ หมู่ 3 ตำบลโคกโพธิ์ อำเภโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี. เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2566.

แะหะมะ แวกามา (ผู้ให้สัมภาษณ์) กิติมา ทวนน้อย (ผู้สัมภาษณ์). ณ หมู่ 3 ตำบลโคกโพธิ์ อำเภโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี. เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม 2566.

อับดุลตอละ มะหฺลี (ผู้ให้สัมภาษณ์) กิติมา ทวนน้อย (ผู้สัมภาษณ์). ณ หมู่ 3 ตำบลโคกโพธิ์ อำเภโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี. เมื่อวันที่ 10 กันยายน 2566.

อามาน แะยะ (ผู้ให้สัมภาษณ์) กิติมา ทวนน้อย (ผู้สัมภาษณ์). ณ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ตำบลรูสะมิแล อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี. เมื่อวันที่ 10 กันยายน 2566.

Received: December 27, 2023

Revised: February 24, 2024

Accepted: March 5, 2024